

“-gacha” CHEGARA QO‘SHIMCHASINING DIALEKTAL VA TARIXIY TARAQQIYOTI

Maxramov Savronbek Omon o‘g‘li

Toshkent amaliy fanlar universiteti, lingvistik (o‘zbek tili)

1- kurs magistranti

Annotatsiya / Annotation: Ushbu maqolada o‘zbek tilidagi “-gacha” chegaralovchi qo‘shimchasining tarixiy shakllanishi, dialektlardagi ifodalanish shakllari hamda eski turkiy manbalardagi ko‘rinishlari o‘rganiladi. Qo‘shimchaning shakliy va ma‘noviy taraqqiyoti, shuningdek, zamonaviy adabiy tilga qanday uslubiy vositalar orqali o‘tganligi muhokama qilinadi. Maqola korpus lingvistikasiga tayanib, yozma va og‘zaki nutqdagi farqlar hamda dialektal tafovutlarni qamrab oladi.

This article explores the historical development of the Uzbek suffix “-gacha,” which indicates limits or boundaries. It analyzes the morphological and semantic evolution of the suffix, its usage in various dialects, and its presence in ancient Turkic sources. The study also discusses how this form transitioned into the modern literary language and examines its stylistic roles. Using corpus linguistics methods, the paper highlights differences in written and spoken usage, as well as regional variations.

Kalit so‘zlar / Keywords: chegara qo‘shimchasi, -gacha, tarixiy tilshunoslik, dialekt, eski turkiy til, morfologik tahlil / boundary suffix, -gacha, historical linguistics, dialect, Old Turkic language, morphological analysis

Kirish

O‘zbek tilida qo‘shimchalar turli grammatik munosabatlarni ifodalovchi muhim vositalardan hisoblanadi. “-gacha” qo‘shimchasi vaqt, makon, miqdor va harakat chegarasini bildirishda keng qo‘llanadi. Bu maqolada uning tarixiy shakllanish manbalari, shevalardagi o‘ziga xosliklari va adabiy tilga moslashuvi tahlil qilinadi.

1. Tarixiy til manbalarida “-gacha”

“-gacha” qo‘shimchasining kelib chiqishida fors tilining ta‘siri seziladi (Mahmud al-Koshg‘ariy, 2006)[9]. Eski turkiy til yodgorliklarida bu qo‘shimchaning aniq ko‘rinishlari kamroq uchraydi, biroq “qadar”, “to” shakllari ma‘nodosh ifodalar sifatida mavjud bo‘lgan. Masalan, "to tong otguncha" iborasi ko‘p qo‘llanilgan.

2. Dialektal ko‘rinishlar

Ayrim hududlarda “-gacha” o‘rniga “-ketguncha”, “-yetguncha”, “to” shakllari ishlatiladi (Ko‘chimov, 2000)[7]. Masalan: "Bozorga ketguncha kut" yoki "Tong yetguncha uxla" kabi iboralar Andijon va Farg‘ona shevalarida uchraydi. Buxoro va Xorazm shevalarida esa “-gacha” shakli adabiy tilga yaqin holda qo‘llanadi.

3. Qo‘shimchanning morfologik tahlili

“-gacha” ikki qismdan iborat bo‘lib, “ga” bog‘lovchi va “cha” chegaralovchi birlik sifatida talqin etiladi (Bozorov, 2011)[2]. Masalan: “Uyimgacha boraman” – bu yerda 'uyim' (asos) + 'ga' (yo‘nalish) + 'cha' (chegaralash) komponentlar mavjud.

4. Adabiy tilga o‘tish jarayoni

Mumtoz adabiyotda ko‘proq “to”, “qadar” shakllari qo‘llangan bo‘lsa (Erkinov, 2018)[5], zamonaviy o‘zbek adabiy tilida “-gacha” shakli universal chegaralovchi birlik sifatida qo‘llanmoqda. Masalan: “Soat oltigacha ishlayman.”

5. Zamonaviy lingvistik yondashuv

Korpus lingvistikasi asosida o‘tkazilgan tahlillar “-gacha” qo‘shimchasining ilmiy, publitsistik va og‘zaki nutqda keng qo‘llanilishini ko‘rsatadi (Turkistonova, 2015)[8]. Masalan, “Kechgacha keldim” – vaqt chegarasini bildiradi; “Bozorgacha piyoda bordim” – makon chegarasini bildiradi.

Xulosa

“-gacha” qo‘shimchasi o‘zbek tilining tarixiy rivojlanish jarayonida muhim grammatik birlik sifatida shakllandi. U forsiy va eski turkiy manbalardan kirib kelgan ma‘nodosh birliklar bilan raqobatlashgan va oxir-oqibat zamonaviy adabiy tilning universal chegaralovchi qo‘shimchasiga aylangan. Dialektal ko‘rinishlar bu birlikning turli hududlarda qanday rivojlanganini ko‘rsatadi. Morfologik tuzilishi uni boshqa qo‘shimchalardan ajratib turadi, chunki u bir vaqtning o‘zida yo‘nalish va chegaralash ma‘nolarini ifodalaydi. Korpus lingvistikasi asosidagi tadqiqotlar “-gacha”ning funksional faolligini tasdiqlaydi. Keyingi izlanishlar bu qo‘shimchanning tarjimadagi funksiyalari, nutq uslublaridagi o‘rni va zamonaviy o‘zgarishlarini chuqurroq o‘rganishga qaratilishi mumkin.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Axmedov A. (2007). *Hozirgi o‘zbek adabiy tili*. Toshkent: O‘zbekiston Milliy ensiklopediyasi.
2. Bozorov M. (2011). *O‘zbek tilining morfologiyasi*. Toshkent: Fan.
3. Muhammadiyev A. (1995). *O‘zbek tili dialektologiyasi*. Toshkent: Universitet nashriyoti.
4. Bobojonov Sh. (2002). “O‘zbek tilida chegaralovchi qo‘shimchalarning shakllanishi”. *Filologiya masalalari* ilmiy jurnali, №2, 45–52-betlar.
5. Erkinov T. (2018). *O‘zbek tilining tarixiy grammatikasi*. Toshkent: O‘qituvchi.
6. Shukurov Sh. (1998). *Eski turkiy til*. Toshkent: Universitet nashriyoti.
7. Ko‘chimov O. (2000). *O‘zbek tili shevalari*. Toshkent: Fan.
8. Turkistonova N. (2015). ““-gacha” va unga ma‘nodosh birliklarning lingvistik talqini”. *O‘zbek tili va adabiyoti* jurnali, №4, 56–61-betlar.
9. Mahmud al-Koshg‘ariy. (2006). *Devonu lug‘otit turk* (Qadimgi turkiy til lug‘ati). Toshkent: Fan.
10. Crystal, D. (2008). *A Dictionary of Linguistics and Phonetics*. Oxford: Blackwell Publishing.